

Latvijas Zinātņu akadēmijas Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas
ekspertu konsīlija

Mana pensija nākotnē slēdziens

Konsīlijs notika 2017. gada 10. maijā.

Konsīlijā bija aicināti piedalīties Eiropas Parlamenta deputāti no Latvijas, ES pārstāvniecības Latvijā, Latvijas Saeimas komisiju, LR Labklājības ministrijas, LR Finanšu ministrijas, LR Valsts Kancelejas, Latvijas Pašvaldību savienības, Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības, Latvijas Darba devēju konfederācijas, Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras pārstāvji un neatkarīgi eksperti.

Konsīlijā piedalījās: Labklājības ministrijas (LM) Valsts sekretāra vietniece **Jana Muižniece**, Valsts Sociālās apdrošināšanas aģentūras direktore **Inese Šmitiņa**, LDDK sociālo lietu eksperts **Pēteris Leiškalns**, Latvijas Pensionāru federācijas valdes loceklis, sociālo lietu eksperts **Jānis Felsbergs**, Latvijas Pensionāru federācijas priekšsēdētāja vietnieces **Dzintra Žilde** un **Sarmīte Krecere**, un eksperti: neatkarīga eksperte **Ruta Zilvere**, Vidzemes Augstskolas asoc. prof. **Feliciona Rajevska**, prof, LZA kor.loc. **Ivars Austers**, AS Swedbank Finanšu institūta vadītājs **Reinis Jansons**, IPAS „INVL Asset Management” valdes priekšsēdētājs **Andrejs Martinovs**, Nordea Pensions Latvia valdes loceklis **Ilja Arefjevs**, AS Swedbank Atklātā pensiju fonda valdes loceklis **Kristaps Kopštāls**, CBL Asset Management valdes loceklis **Zigurds Vaikulis**.

Konsīlija ideju rosināja tas, ka saistībā ar spriedzi sabiedriskā sektora nozaru finansēšanā (izglītības un veselības aprūpe, ceļi) un nodokļu reformu, arī pensiju sistēma ir nonākusi uzmanības lokā. No vienas puses, tiek minēts pensiju zemais līmenis, kas ierobežo pensionāru dzīves kvalitāti un vairo neuzticību pensiju sistēmai kā nodrošinājumam vecumdienās, no otras – tiek izskatītas iespējas „aizņemt” no valsts pensiju budžeta citu valsts vajadzību segšanai. Neapmierinošajā pensiju nodrošinājumā sabiedrība vairo esošo pensiju sistēmu, savukārt neapmierinātība ar sistēmu rada neuzticību tai un mazina motivāciju veikt sociālos maksājumus, kas stāvokli pasliktina vēl vairāk. Izteikumi par augošajām problēmām pensiju sistēmā jau ieguvuši dramatiskas krāsas, kas tiek izmantotas politiskajā diskursā par Latviju kā neveiksmīgu valsti.

Konsīlija mērķis bija, izmantojot ekspertu pieredzi un veiktajos teorētiskajos pētījumos iegūtās zināšanas un atziņas, saprast **kā** šodien strādājošajiem sasniegt finansiālo drošību vecumdienās.

Diskusijai bija piedāvātas trīs jautājumu grupas:

- 1) Latvijas pensiju sistēma, tās darbības pamatprincipi. Iespējas, ko sniedz valsts obligātā sociālā apdrošināšana un brīvprātīga privātā pensiju apdrošināšana;
- 2) Izpratne un līdzdalība savu pensiju uzkrājumu veidošanā – sabiedrības izpratne par pensiju sistēmu, indivīdu motivācija un atbildība savas pensijas veidošanā;
- 3) Pensiju sistēmas drošums un finansiālā ilgtspēja: darbaspējīgo iedzīvotāju līdzdalība sistēmā, iemaksu veikšanas nozīmība un nodokļu atvieglojumu uz sociālās

apdrošināšanas iemaksu rēķina ietekme; nākotnes pensiju saistības; pensiju uzkrājuma rezerves un drošums.

1. Latvijas pensiju sistēma, tās darbības pamatprincipi

Uzsākot diskusiju Jana Muižniece un Inese Šmitiņa iepazīstināja ar pensiju sistēmas pamatprincipiem un aktuālajām problēmām. J. Muižniece uzsvēra, ka diskusija par pensiju sistēmas nākotni ir svarīga, jo nākotnes pensiju cilvēki veido tagad. Viņa atgādināja, kādi apsvērumi mudināja tālajā 1995. gadā ieviest Latvijā trīs līmeņu pensiju apdrošināšanas sistēmu, kur pirmo līmeni veido valsts solidaritātes pensija, otro – pensija no uzkrājuma valsts obligātās fondētās pensijas fondā un trešo – pensija no uzkrājuma privātajos pensiju fondos (vienkāršības labad turpmāk pensiju avotu apzīmēšanai lietots vārds „sistēma”).

Trīs galvenie apsvērumi bija:

- 1) sabiedrības novecošanās;
- 2) vēlme pāriet no pilnīgas valsts atbildības par iedzīvotāju labklājību vecumdienās uz dalītu valsts un indivīda atbildību;
- 3) paredzējums, ka, vājas ekonomiskās attīstības ietekmē, 1990. gadu sākumā vairākkārt reformētās valsts pensiju sistēmas uzturēšanai nepietiks finansējums.

Neviena pensiju sistēma nav ideāla un arī pašreiz spēkā esošā tāda nav, taču tās pamati ir pareizi. Pensiju apmērs, kas izsauc vislielākos pensionāru pārmērumus, nav sistēmas, bet gan tās īstenošanas un ietekmējošo faktoru vaina.

Pensiju apjomu ietekmē:

- demogrāfiskie faktori,
- ekonomiskie faktori,
- politiskie lēmumi.

Pensiju sistēmas vadībai tiek izmantoti iekšējie instrumenti (ietekmējošie faktori):

- sociālo iemaksu veicēji;
- likmes, kas nosaka maksājumu un uzkrāšanas līmeni;
- indeksācijas un garantijas, kas pielāgo iepriekš noteiktās (fiksētās) pensijas darba tirgus dinamikai, lai novērstu inflācijas un ekonomiskās augsmes radītās atšķirības dažādos periodos piešķirto pensiju nodrošinājumā);
- sabiedrības iesaiste (līdzdalība, informētība, finanšu pratība, uzticība, izvēles/uzvedība).

Par šiem faktoriem ir jārunā, vērtējot šodienas iedzīvotāju nākotnes pensijas.

Lielākās problēmas:

- neuzticība valstij: pārliecība „es līdz pensijai nenodzīvošu”,
- realitātes neatbilstība gaidām;
- zemi sociālie maksājumi (1/3 sociāli apdrošināto personu maksā no minimālās algas) – zemi uzkrājumi, mazas pensijas;
- mikrouzņēmumu nodokļu režīms – kropļo apdrošināšanas principu, nedod garantijas vecumdienās.

Uzkrātās problēmas rada skarbu realitāti nākotnē, kad cilvēki, par kuriem nav veiktas sociālās iemaksas, kļūs pensionāri. Turklāt, veco ļaužu skaits pieaugs. Ir iespējama

brīvprātīga pensiju apdrošināšana, privātie pensiju fondi, bet Latvijas iedzīvotāji tos maz izmanto.

Labklājības ministrija uzskata par savu pienākumu meklēt, kā palīdzēt nākotnes pensionāriem.

Inese Šmitiņa vairāk pievērsās praksei, analizējot, kādi draudi ir nākotnes pensijai, un kam jānotiek, lai pensijas vispār būtu. Ir konsekvēnti jāievēro sistēmas darbības pamatprincipi:

- sociālās apdrošināšanas iemaksas ir speciāls mērķa maksājums, kas saistīts ar konkrētiem sociālās apdrošināšanas pakalpojumiem. Tas nav nodoklis – to bieži aizmirst. Sociālās apdrošināšanas speciālajam budžetam, tai skaitā, tā uzkrājumiem ir jābūt neaizskaramiem citām vajadzībām, jo iemaksas pieder apdrošinātajai personai;
- solidaritātes principam, uz kuru balstās pirmā līmeņa pensiju shēma, ir jābūt samērīgi un taisnīgi īstenotam. Personas, kas šodien ir iemaksu veicēji, nodrošina pensijas pašreizējiem pensionāriem un no tā, cik lielas ir šīs iemaksas, zināmā mērā ir atkarīgas arī iespējas pensiju paaugstināšanai. Bet tikpat nozīmīga ir iemaksu veicēju solidāra līdzatbildība par pensijas sistēmas stabilitāti nākotnē. Aploksņu algas un no tām izrietošās zemās iemaksas, kas ir šodienas galvenā problēma, nākotnē var radīt lielas sabiedrības daļas neapmierinātību ar pensiju zemo līmeni, kas rada nopietnus draudus esošās pensiju apdrošināšanas sistēmas pastāvēšanai, neizslēdzot risku, ka godīgo maksātāju pensiju kapitāls var tikt sadalīts pēc citiem principiem, lai visiem nodrošinātu garantētu valsts pensijas minimumu.

Treškārt, sistēma ir izveidota, ievērojot principu, ka par katru apdrošināšanas periodu, kas dod tiesības saņemt apdrošināšanas pakalpojumus, ir jābūt veiktām sociālās apdrošināšanas iemaksām, atbilstoši noteiktajai apdrošināšanas iemaksu likmei. Nav svarīgi, kas veic šīs iemaksas - darba devējs, pašnodarbinātais vai valsts. Ja, piemēram, strādājošam pensionāram nav tiesību saņemt bezdarbnieka pabalstu, tad viņš arī tiek atbrīvots no pienākuma veikt iemaksas bezdarba apdrošināšanai. Jebkādi citi atvieglojumi sociālās apdrošināšanas iemaksu veikšanai kropļo sistēmu, vienlaikus apdraudot arī šo personu sociālo aizsardzību. Piemēram, nosakot mikrouzņēmumos nodarbinātajiem atvieglojumus, būtu jāparedz, kas kompensē starpību līdz vispārējai likmei, pretējā gadījumā cilvēkiem tiesības uz pakalpojumiem veidojas, bet tie ir neadekvāti zemā apjomā. Līdz ar to mikrouzņēmumos strādājošajiem faktiski sociālā aizsardzība no valsts puses garantēta netiek. Risinājums, ka viņiem ir atļauts brīvprātīgi piemaksāt, tikai sadārdzina sistēmas administrēšanu un ir vairāk deklaratīvs, radot iespējas manipulēt ar šiem brīvprātīgajiem maksājumiem.

Bieži kā arguments un attaisnojums, lai izvairītos no līdzdalības savas pensijas veidošanā, tiek minēts informācijas trūkums. Piekrītot, ka informācija vienmēr var būt vairāk un ērtāk pieejama, tomēr jāsecina, ka galvenā problēma ir motivācijas trūkums interesēties par šiem jautājumiem, kas, savukārt, rodas no neticības pensiju sistēmai.

Latvijā pensijas saņem tikai sociāli apdrošinātas personas (personas, kuras veikušas vai par kurām veikti sociālās apdrošināšanas maksājumi, īpaša kategorija ir personas, kuras pensionējās līdz 1996.gadam).

Latvijas pensiju sistēma joprojām ir pārejas periodā. Tāpēc attiecībā pret pensiju sistēmu, sabiedrībā ir vairākas personu kategorijas:

- 1) sociāli neapdrošinātas personas, kas nekad nav veikušas sociālās iemaksas;
- 2) pensionāri, kuru darba stāžs beidzies pirms 1995. gada un pensija aprēķināta, izmantojot pirmsreformas perioda darba stāža konvertēšanas metodi - pensija nav saistīta ar individuāliem darba ienākumiem/ sociālajām iemaksām);
- 3) sociāli apdrošinātas personas, kas daļēji iesaistītas pensiju apdrošināšanas sistēmā (darba stāžs pēc 1995. gada, kad sākās individualizēta ienākumu uzskaitē), bet nav iesaistītas valsts obligātajā fondētās pensijas sistēmā (pensija daļēji atkarīga no individuāliem darba ienākumiem/sociālajām iemaksām);
- 4) sociāli apdrošinātas personas, kas pilnvērtīgi iesaistītas pensiju apdrošināšanas sistēmā (visā apdrošināšanas periodā veiktas individualizētas iemaksas, pensija atkarīga no individuāliem ienākumiem/sociālajām iemaksām).

Sociālās iemaksas ir tikai daļa no legālajiem individuālajiem ienākumiem, un var būt mazākas kā to paredz standarta likme, ja indivīdam piemērojama samazināta nodokļu likme, vai arī darba devējs vai pats ienākuma saņēmējs ir aizturējis sociālo maksājumu. Sociālās iemaksas var būt lielākas, kā to paredz standarta likme, ja ir veiktas brīvprātīgas iemaksas, vai kāds ir veicis iemaksas apdrošinātās personas labā.

Vērtējot pensiju nodrošinājumu nākotnē ir jāspēj nošķirt sistēmas attīstību (tostarp, sistēmas radītas problēmas) un ar sistēmu saistītu faktoru (ekonomiskās attīstības, demogrāfijas, sabiedrības uzticības un piedalīšanās, budžeta statusa) ietekmi nākotnē. Jāņem vērā, ka sociāli apdrošināto sastāvs mainās, un arvien vairāk cilvēku ir pilnvērtīgi iesaistīti pensiju apdrošināšanas sistēmā.

Turklāt, sistēmas elementus ir jāatšķir no tiem, kas ar sistēmu ir tikai saistīti. Piemēram, sociālo maksājumu nošķirums fondētajai pensijai ir sistēmas elements, bet lēmums par tā lielumu – ar sistēmu saistīts elements.

2. Izpratne un līdzdalība savu pensiju uzkrājumu veidošanā

Sabiedrības zināšanas un izpratne par pensiju sistēmu

Diskusija parādīja, ka izpratne par pensiju sistēmu atšķiras. Vairums ekspertu uzskatīja, ka pensiju sistēma kā tāda ir laba (F. Rajevska, Z. Vaikulis), vai vismaz atbilstoša demogrāfiskajam stāvoklim (R. Jansons). I Arefjevs norādīja, ka vairāku līmeņu pensiju sistēma mazina risku (tā ir labs riska pārdales mehānisms). Turklāt, riska pārdales uzlabosies (fondētās pensijas sistēmas daļa pakāpeniski palielināsies, tā ietver arī iekšēju riska diversifikāciju).

Negatīvās parādības nav radījuši pensiju sistēma, bet ārēji apstākļi: nepārdomāti valdības lēmumi, apdrošināšanas principu neievērošana, ekonomiskie apstākļi, ēnu ekonomika. Ietekmē arī attīstības inerces (*path dependency*) (F. Rajevska). Latvijas pensiju sistēma ir dzīvotspējīga. Tā nenodrošina augstas pensijas (ne vairāk kā 1/3 no iemaksu algas), bet tas nav nekas neparasts. Arī Zviedrijā valsts pensija (bez darba devēja industrijas fondu daļas) nepārsniedz 1/3 no iemaksu algas, bet papildināšanai izmanto privātos pensiju fondus (R. Jansons).

Pensionāru pārstāvji (J. Felsbergs u.c.) uzskatīja, ka pensiju sistēma tika ieviesta nesagatavotā vidē – vispirms vajadzēja sakārtot algu sistēmu, ar to domājot – izskaust aplokšņu algas, noregulēt iemaksas, un tikai tad ieviest jaunu sistēmu. Dz. Žilde,

norādot uz fondētās pensiju sistēmas nepilnībām, minēja, ka vairākās valstīs (piem., Polija, Ungārija) ir atteikušies no fondētās pensiju sistēmas.

Pensiju sistēmas un citu apstākļu radītu problēmu nošķīrums

Diskusijās par pensijām jūtams, ka sabiedrība:

- negatīvos vērtējumus attiecina uz pensiju sistēmu, nešķirojot vai negāciju patiesais cēlonis ir sistēma vai tās īstenošana;
- problēmas (piemēram, zemas pensijas) identificē indivīda līmenī, vispārina un attiecina uz visu pensiju sistēmu, nešķirojot, kurā grupā indivīds ietilpst un kāds ir konkrētās problēmas cēlonis konkrētā indivīda gadījumā;

Diskusijas dalībnieki norādīja vairākas pašreizējai pensiju aprēķināšanai raksturīgas negatīvas iezīmes, kas sadalītas trīs grupās pēc to izraisītāja.

Pensiju sistēmas problēma	Ar pensiju sistēmu saistītu lēmumu radīta problēma	Ārēju apstākļu radīta problēma
	Mazas pensijas - (J. Felsbergs, Dz. Žilde) pirmsreformas perioda darba stāža konvertēšanas metode (F. Rajevska	Mazas pensijas (ēnu ekonomika, vāja ekonomiskā attīstība, zemas algas, nedarbojas minimālā ienākuma līmeņa sistēma)
Lielas ienākumu līmeņa atšķirības rada lielas pensiju lieluma atšķirības - pensijas atkarība no ienākumiem ir apdrošināšanas sistēmas īpatnība, bet tai ir vairāk pozitīva kā negatīva ietekme – veicina interesi par sava darba rezultātiem.	Lielas ienākumu līmeņa atšķirības rada lielas pensiju lieluma atšķirības - pensijas lielumu ietekmē arī atšķirības pensionāru statusā attiecībā pret pensiju sistēmu - pārejas perioda īpatnība	Lielas ienākumu līmeņa atšķirības rada lielas pensiju lieluma atšķirības – iesaka nesaistīt pirmā līmeņa pensijas ar ienākumiem, lai lielāka ietekme būtu vidējai algai (J. Felsbergs, atsaucas uz Igaunijas piemēru)
		Straujš algu kāpums no zemas bāzes (R. Jansons) – vidējā iemaksu alga darbā mūža laikā ir ievērojami zemāka par algu pirms pensionēšanās, kā rezultātā izveidojies mazs pensiju kapitāls rada atšķirības pensiju lielumā par salīdzinoši vienādu darba mūžu
	Krass politikas nošķīrums – pensiju nosacījumi mainās ar dienas nosacījumu (līdz 24.00 dienā X vieni nosacījumi, no 00.01 dienā X+1 citi nosacījumi, atšķirības var būt būtiskas)	
	Pensiju fondu apsaimniekošanas maksa 1% apmērā ir pārāk liela (J. Felsbergs, F. Rajevska) – jānosaka, lai bankas maksā par naudas izmantošanu	
		Nav iespējams ietekmēt pensiju fondu izmantošanu (ar mūsu naudu bankas rīkojas kā vēlas) (J. Felsbergs)

	Pensiju indeksācija (pozitīva vai negatīva) (P. Leiškalns – var būt gan pozitīva, gan pozitīva un negatīva. Svarīgākais ir princips, ka vienādu indeksācijas polaritāti piemēro gan kapitālam, gan jau piešķirtajām pensijām. Vai nu abus indeksē tikai pozitīvi, vai abus gan pozitīvi, gan negatīvi. Turklāt, otrais variants būtu labvēlīgāks no sistēmas ilgtspējas aspekta).	
--	---	--

Kā redzams tabulā, lielākā daļa ekspertu minēto negatīvo iezīmju ir radušās nevis pensiju sistēmas, bet tās elementu īstenošanas vai ārēju apstākļu ietekmē.

Atbildot pārmetumam par pensiju apmēra nevienlīdzību J. Muižniece paskaidroja, ka Latvijas pensiju sistēma joprojām atrodas pārejas posmā, 30% ir pensijas ar atvieglotiem nosacījumiem. Kad tās tiks atceltas, situācija var būt vēl sliktāka (jaunpiešķirtās pensijas būs zemas).

Z. Vaikulis uzsvēra, ka pensiju sistēmas vērtējums ir bieži vien nepamatoti pesimistisks. Pensiju sistēma Latvijā ir vēl jauna, joprojām atrodas pārejas stadijā, tai nav bijis laika sevi pilnībā pierādīt darbībā. Pārmērīgs, nepamatots kriticisms savukārt var pamudināt uz pārsteidzīgām darbībām.

Izpratne par pensiju sistēmas dalībnieku atbildību

Ruta Zilvere skaidroja, ka, veidojot Latvijas pensiju sistēmu, tās pamatā tika likts precīzs atbildības sadalījums. Tika noteikts, par ko atbild valsts, par ko indivīds, par ko uzņēmējs un par ko bankas un apdrošināšanas uzņēmumi.

Mūsdienās uzskata, ka valsts ir galvenā atbildīgā – par visu kopumā un par to, lai katrs pildītu savu pienākumu, un tā tam ir jābūt. Valsts ir likumdevēja un nosaka nosacījumus. Tomēr arī citiem dalībniekiem ir sava atbildības daļa.

Kaut gan apdrošināšanas principi paredz indivīda atbildību, to nevajag pārspīlēt (R. Zilere, A. Martinovs). Vienmēr ir cilvēki, kuru atbildības līmenis ir augstāks un ir tādi, kam zemāks, tādi, kas krāj, un tādi, kas nekrāj (sevišķi cilvēki ar zemu izglītību). Valstij ir jānodrošina, lai katrs būtu parūpējies par savām vecumdienām, un lai indivīds savu atbildību varētu īstenot. Indivīds nevar atbildēt par valsts lēmumiem, kas skar pensiju sistēmu. Savukārt pensiju uzkrājumus jāpārvalda zinošiem profesionāļiem (A. Martinovs).

Vairāki eksperti (K. Kopštāls, A. Martinovs) uzskatīja, ka ir jāpalielina darba devēju iesaiste pensiju veidošanā, ne tikai kontrolējot, lai tie atbildīgi maksātu sociālos maksājumus par saviem darbiniekiem, bet arī nosakot darba devējiem obligātu pienākumu iesaistīt savus darbiniekus privātajos pensiju fondos.

Latvijā pastāv nodokļu atvieglojumi par iesaisti pensiju fondos. Citas valstis pakāpeniski pāriet uz obligātu iesaisti trešā līmeņa pensiju sistēmā (*autoenrolment system*). Arī Latvijā šāds princips pamazām tiek ieviests, piem., jaunuzņēmumiem (skat. likumu par jaunuzņēmumiem). Arī nodokļu reformas pamatnostādnes paredz

iesaistīt trešajā līmenī tādas kategorijas, kuras nav nekur (piem., saimnieciskās darbības veicējus, autoratlīdzību saņēmējus) (J. Muižniece).

Īstenības atbilstība gaidām

Īstenības atbilstība gaidām jūtami ietekmē pensiju saņēmēju vērtējumu par pensiju sistēmu. Gaidas mēdz būt pārspīlētas, piemēram, rēķinoties, ka pensija atvietos iepriekšējo darba algu par 80% (R. Zilvere). 80% ir ļoti augsts atvietojums pat labklājības valstīs ar augstiem nodokļiem, un, pie esošās iemaksu likmes, pat matemātiski nesasniedzams. Piemēram, ja cilvēks ir strādājis 20 gadus un maksājis sociālos maksājumus 20%, no saņemtās algas, un viņa mūža ilgums pēc pensijas aprēķināšanas ir 20 gadu, tad darba algas bruto atvietojums nevar būt lielāks par 20%. Ja paredzamais sagaidāmais pensijas saņemšanas ilgums ir, piemēram 10 gadu, tad var sagaidīt 40% atvietojumu, bet ne vairāk.

Šī patiesība ir jāpasaka – nevar barot cilvēkus ar ilūzijām. To atgādina arī Senioru lietu padome, pārmetot valdībai, ka tā sola augstas pensijas, bet savus solījumus visticamāk nevarēs izpildīt (J. Felsbergs). Novērots, ka pensiju saņēmēji, vērtējot ieguvumu no pensiju sistēmas, vispārina savu pieredzi, neņemot vērā savu statusu pret pensiju sistēmu – ir vai nav apdrošināta persona un par kādu periodu, un apdrošināšanas algu, vai persona ir pilnvērtīgi iesaistīta pensiju sistēmā (gados jaunas apdrošināšanas personas) vai daļēji (nepilnīgs apdrošināšanas stāžs, kurā maksātas apdrošināšanas iemaksas), vai vispār nav bijuši iesaistīti pensiju apdrošināšanā (pārejas perioda īpatnība).

Atvietojuma līmeni parasti rēķina pēc bruto algas, taču darbinieka rīcībā ir tikai neto alga – tāpēc faktiskais pensijas atvietojuma līmenis ir augstāks nekā no bruto algas aprēķinātais atvietojums (P. Leiškalns).

Mazās pensijas

Ir radīts priekšstats, ka Latvijas valsts pensiju sistēma var garantēt tikai niecīgu pensiju, pieticīgu iztiku, un tās dēļ nav vērts iesaistīties. Statistika liecina, ka nabadzības riska grupās visvairāk ir iedzīvotāji vecumā virs 65 gadu vecuma, turklāt, visvairāk to ir vecumā 75+ (ar darba stāžu pirms reformas stāšanās spēkā). P. Leiškalns piezīmēja, ka viņaprāt nabadzības risks tiek rēķināts pēc modificētās OECD ekvivalences skalas, kas tika modificēta Rietumvalstu vajadzībām un nav īsti labi piemērota jauno ES dalībvalstu nabadzības riska grupu noteikšanai, jo šajās valstīs ir pavisam cita izdevumu struktūra (pārtikas, apģērba, siltuma u.c. personai absolūti nepieciešamu izdevumu īpatsvars mājsaimniecības izdevumos ir augstāks).

Sākotnēji likās, ka mazās pensijas būs tikai pārejas perioda parādība, kad pensiju lielumu ietekmē zemais darba samaksas līmenis 1990-o gadu beigās; tas, ka pensijas saņem tikai no pirmā līmeņa pensiju sistēmas (fondi vēl nav uzkrāti), pirmsreformas perioda darba stāža konvertēšana. Lai risinātu mazo pensiju problēmas pensiju sistēmā ieviestas īpašas indeksācijas, kas kropļo apdrošināšanas principa darbību.

Taču mazo pensiju dominance praksē nopietni ietekmē indivīdu motivāciju iesaistīties valsts pensiju sistēmā. Viegli prognozēt, ka zemo iemaksu dēļ mazās pensijas neizzudīs. To ilgtspēju sekmē arī valsts subsīdijas zemo pensiju saņēmējiem (to var saņemt arī nestrādājot vai veicot nelielas iemaksas valsts sociālās apdrošināšanas sistēmā). Tādejādi mazās pensijas ir jāuzskata par īpašu problēmu Latvijas pensiju

nodrošinājumā, taču tās nav pensiju sistēmas problēma, bet ir sekas tam, ka kavējas minimāla ienākuma līmeņa ieviešana.

Nepiepildītas gaidas ietekmē attieksmi pret valsts obligāto pensiju fondiem – no tiem tiek gaidīti nepiepildāmi ieguvumi, un, kad tas nenotiek, attieksme pret fondiem un pensiju uzkrājumiem pasliktinās (R. Zilvere).

Lielāku atvietošanu var iegūt, iesaistoties privātajos pensiju fondos, apdrošināšanas sistēmās vai uzkrājot bankās vai skaidrā naudā (R. Zilvere, Z. Vaikulis). Taču Latvija ir zemu ienākumu valsts un daudziem iedzīvotājiem nav ne naudas uzkrājumiem, ne pieredzes nākotnes labklājības veidošanai ar finanšu instrumentu palīdzību. Nevar prasīt izpratni par virtuālām lietām, tomēr ir piemēri. Latvijas pensionāri redz, ka ārzemju pensionāri ceļo, kamēr viņi to nevar atļauties, bet neņem vērā, ka ārzemju pensionāru labklājību sekmē mūža laikā iegūtie privātie pensiju uzkrājumi. Ir jāpaiet laikam, jāapgūst pieredze un jāpalielina ienākumus, lai trešā līmeņa pensiju sistēma sāktu darboties pilnvērtīgi. Turklāt, ir jāiegūst ticība ne tikai valsts pensiju sistēmai, bet arī bankām.

Priekšstatu mantojums

Negatīvais priekšstats par pensiju sistēmu viegli pāriet uz jaunākām paaudzēm un kultivē sociālo maksājumu nemaksāšanas praksi (J. Felsbergs). Arī citi uzkrājumi (bankās, privātajos pensiju fondos, apdrošināšanas sistēmās) netiek veikti (Z. Vaikulis,), tādejādi nolemjot iedzīvotājus zemiem ieņēmumiem nākotnei.

Ticība pensiju sistēmai

Lai iesaistītos, cilvēkiem ir jātic pensiju sistēmai (R. Jansons, K. Kopštāls). Zemas pensijas, spekulācijas par pensiju sistēmas nestabilitāti, netaisnīgumu un biežas izmaiņas, jo īpaši, ja tās pasliktina pensiju/pensionāru apstākļus, ticību grauj (Dz. Žilde). Iedzīvotāji netic, ka pensiju sistēma darbojas taisnīgi un pēc vairākiem politiskajiem lēmumiem, kas paredzēja mainīt pensijas saņemšanas nosacījumus, ka valsts pildīs savus solījumus, (P. Leiškalns). Tagad ir jārūpējas nevis par ticības saglabāšanu, bet gan par ticības atgūšanu (F. Rajevska).

Lai ticība rastos, sistēmai ir jābūt atklātai un pārskatāmai (F. Rajevska), taisnīgai (P. Leiškalns), un to ir jāsaprot. Daļa pensijas veidojas finanšu tirgū. Ja nav iemaņas finanšu jomā, finanšu tirgos ir grūti orientēties (R. Jansons), ir bail pieņemt lēmumus, piemēram, izvietot savu pensiju kapitālu (vienā vai vairākās shēmās); izvēlēties kapitāla pārvaldību.

Lai saprastu, sistēmai ir jābūt vienkāršai un pārskatāmai, tās dalībniekiem – labi informētiem, un sniegtajai informācijai – viegli pieejamai un patiesai. Piemēram, skaidri jāpasaka, ka valsts pensijas atvietošana nebūs lielāks par 40% no iemaksu algas – pārējais jākrāj pašam (R. Jansons). Aptaujas rāda, ka mazāk kā 1/3 aptaujāto ir interesējušies, kāda būs viņu pensija. Ja būtu pieejama informācija, iedzīvotāji labāk saprastu un labāk veidotu savu nākotni.

Ir jāskaidro sociālo izmaksu nozīme savas labklājības nodrošināšanai nākotnē (K. Kopštāls). Pārliecināšanas un informēšanas pasākumos ir jānošķir mērķauditorija pēc statusa attiecībā pret pensiju sistēmu, un sniegtais vēstījums ir jāpiemēro

konkrētajai auditorijai (R. Zilvere). Sniegtajai informācijai ir jābūt neitrālai, jo to var pārtvert, pārprast un izmantot kļūdaini (A. Martinovs).

Iedzīvotājiem ir jāsaņem informāciju par savu pensiju. Krīzes laikā pārtrauca izsūtīt VSAA vēstules – tās jāatjauno. Nav pareizi paļauties tikai uz portāla manapensija.lv sniegto iespēju katram pašam aprēķināt un izvērtēt savu potenciālās pensijas situāciju, izmantojot internetu. Rakstiska izvērstā ikgadēja paziņojuma prakse ikvienam pensiju sistēmas dalībniekam veiksmīgi darbojas Zviedrijā un daudzās ES valstīs (F. Rajevska).

Indivīdu motivācija un atbildība savas pensijas veidošanā – psiholoģiskais aspekts

Komentējot diskusiju par motivāciju un atbildību savas pensijas veidošanā Ivars Austers atgādināja, ka visi pieņēmumi balstās uz pārliecību, ka cilvēki ir racionāli, un, ja viņi uzzina, ka vajag darīt tā, viņi tā arī dara. Taču tā nenotiek – ir individuāla daba, cilvēki nav ne konsekventi, ne arī prot labi analizēt situāciju. Vēlmes mainās. Pat zinot, kā vajag, īstermiņā ir citas intereses un cilvēki pakļaujas tām, nevērtējot, cik varēs nopelnīt ilgtermiņā. Psiholoģiski cilvēki nav konsekventi - būs grūti panākt, ka cilvēki atliek naudu nākotnei.

Ko darīt?

Ir jāpanāk, ka cilvēki veic iemaksas pensiju sistēmā. Ir vairāki iespējamie ceļi: (1) līdzdarbība (iesaistīt darba devēju); (2) izveidot automātisku iesaistes sistēmu (kā to dara briti), un cilvēkam ir jāatsakās, ka viņš nevēlas iesaistīties (atteikties parasti ir nepatīkami); (3) defolta izvēle - izveido situāciju, ka cilvēkam ir vieglāk izvēlēties to, kas viņam ir labāk.

Pēdējā pieeja balstās uz atziņu, ka cilvēka rīcībā cilvēks pats nosaka mazāk, kā situācija. Ja aktīvā darbība ir jāveic, lai iesaistītos sistēmā, tad, visticamāk, ka tā tiks veikta mazākumā gadījumā. Un otrādi. Citiem vārdiem – ir jāizveido izvēles arhitektūru, kas vestu uz mērķi.

3. Pensiju sistēmas drošums un finansiālā ilgtspēja

Darbspējīgo iedzīvotāju līdzdalība sistēmā

Eksperti īpaši uzsvēra loģisko saiti: zemi sociālie maksājumi (1/3 sociāli apdrošināto personu maksā no minimālās algas) - zemi uzkrājumi - mazas pensijas. Zemi uzkrājumi nozīmē to, ka gandrīz pusmiljonam pensiju 2.līmeņa klientu uzkrātais kapitāls ir mazāks par 1 tūkstoti eiro (LM amatpersonas, I. Arefjevs)

Izvairīšanās no sociālajiem maksājumiem ir ēnu ekonomikas pamats. Ēnu ekonomikas negatīvo ietekmi uz pensiju sistēmas finansiālo ilgtspēju uzsvēra vairāki eksperti (J. Felsbergs, I. Arefjevs, A. Sauka).

Arnis Sauka, kas konsilija slēdzienam neliedza savu pieredzi, precīzi raksturo ēnu ekonomikas ietekmi. Vairāki datu avoti (Putniņš un Sauka, 2017; Hazans, 2017, kā arī VID 2017 aprēķini) rāda, ka Latvijā ir augsts aplokšņu algu līmenis. No oficiālās statistikas ir redzams, ka proporcionāli (neadekvāti) liels darbinieku skaits saņem minimālo algu vai tikai nedaudz lielāko algu par minimālo. Cilvēki, kas saņem lielu daļu algas aploksnē nevar rēķināties ar viņus apmierinošu pensiju.

Neskatoties uz to, kā rāda *Pensometra* ziņojums, iedzīvotāji uzskata, ka pensiju saņems tuvu viņu pašreizējo reālo ienākumu līmenim. Daļa iedzīvotāju ar zemākiem ienākumiem nevar uzkrāt pensijai. Tomēr pētījums norāda arī uz to, ka arī tie, kas var, t.sk. aplokšņu algas saņēmēji, nekādus uzkrājumus neveido. Līdz ar to relatīvi lielas pensijas gaidas nav pamatotas.

Sociālā budžeta aspektā aplokšņu algas ir būtiska problēma. Tas ir iemesls veikt pasākumus aplokšņu algu mazināšanai - pašu iedzīvotāju interesēs. Tas ir arī iemesls vismaz tai daļai, kuri to var atļauties domāt par uzkrājumu veidošanu (kur var izmantot dažādus instrumentus) savlaicīgi.

Eksperti nesaistīja aplokšņu algas ar indivīda atbildību par savas pensijas veidošanu, kaut gan daļēji tā ir. Tika minēti aptaujas dati, ka tikai 30% atbildētāju saka, ka viņi paši atbild par savu nākotni. Par sociālo maksājumu nemaksāšanu parasti lemj darba devējs, bet darba ņēmējs, kura nākotnes pensiju skar nesamaksātais maksājums, neprotē, vai, pastāvot augstam bezdarbam, nevar protestēt. Ēnu ekonomika rada disproporciju pensiju sistēmā (I. Arefjevs). Tās mazināšanai efektīva metode ir „savstarpēja pieskatīšana”.

Būtiska nozīme iedzīvotāju motivācijas celšanai ir valsts fondētās pensijas uzkrājumu statuss. Igaunijā tas ir mantojams, Latvijā nav. Lai uzkrājumiem būtu vērtība maksātāju skatījumā, to jāuzskata par savu naudu un tam jābūt mantojamam (I. Arefjevs, A. Martinovs). Kā minēja vairāki eksperti, iedzīvotāji neveido pat tādus uzkrājumus, kuru piederība un mantošanas tiesības ir nepārprotamas, tāpēc nav jābrīnās, ka tie atturas no ieguldījumiem, par kuriem skaidri zināms, ka neizmantotā daļa tiks zaudēta.

Mantojuma tiesību piešķiršana palielinātu klientu skaitu un maksājumu lielumu pensiju fondos, palielinātu atbildību par maksājumu lielumu un mazinātu ēnu ekonomiku. Tas būtu svarīgi ģimenēm, sevišķi, ja ģimenē ir daudz bērnu un mātei nav iespējams pilnvērtīgi strādāt – vīra pensiju kapitāls būtu labs atspaidis, ja sieviete paliek viena ar bērniem (A. Martinovs). Kā minēja P. Leiškalns, nabadzības indekss vientuļo cilvēku grupās ir augstāks..

P. Leiškalns vērsa uzmanību uz pretrunu, ka pensiju sistēma ir balstīta kapitāla uzkrājuma idejā, tomēr darba stāžs, nevis kapitāls ir izšķirošais, lai iegūtu tiesības uz pensijas piešķiršanu. Piemēram, ja viena persona 20 gadu veic iemaksas no nelielas iemaksu algas (piemēram, 50% no minimālās algas), savukārt otra persona 10 gadu veic iemaksas no solīdas iemaksu algas (piemēram, 400% no minimālās algas). Iemaksātais kapitāls otrajai personai ir 4 reizes lielāks, nekā pirmajai, bet tiesības uz pensiju bauda pirmā persona. Tāda situācija nav normāla. Turklāt, pirmajai personai pensija tiks pie-subsidēta, bet otrās personas iemaksātais kapitāls vienkārši tiek konfiscēts. Ja esam pensiju kapitāla sistēmas ietvaros, tad ir vai nu jāatrod modelis, kā atdot personām, kuras stāža dēļ nekvalificējas pensijas piešķiršanai, tām piekrītošo iemaksāto kapitālu, vai arī noteikt, ka ne tikai darba stāžs, bet arī summārais pensiju kapitāls nosaka tiesības uz pensiju. Nevajadzētu būt tā, ka, piemēram, personām, kurām nav tiesību uz bezdarba apdrošināšanas pakalpojumu, iemaksas tiek samazinātas, savukārt personām, kurām stāža dēļ nav tiesību uz pensiju apdrošināšanas pakalpojumu, iemaksas netiek samazinātas (te, protams, var aizbildināties, ka to ir grūti prognozēt) un kapitāls netiek izmaksāts. (P. Leiškalns).

Iemaksu veikšanas nozīmība un nodokļu atvieglojumu uz sociālās apdrošināšanas iemaksu rēķina ietekme

Iemaksas pensiju sistēmā, kā arī iemaksu un izmaksu atbilstība ir galvenais sistēmas ilgtspējas garants. Tāpēc ir **stingri jāievēro princips, ka ja kādam ir piešķirtas tiesības saņemt pakalpojumu, jābūt kādam, kas par to iemaksā valsts sociālās apdrošināšanas sistēmā.**

Pirmā līmeņa pensiju sistēmā iemaksu apjoms un izmaksu apjoms ir saistīti tieši un nepastarpināti. Pensijas lielums ir atkarīgs no strādājošo skaita, viņu iemaksām un pensionāru skaita. Jo mazākas iemaksas valsts sociālajā budžetā, jo lielāks pašreizējais pensionāru skaits, jo mazāk var saņemt katrs pašreizējais pensionārs.

Maksājumi no valsts obligātās fondētās pensiju sistēmas nav atkarīgi no tā, cik pensionāru un cik strādājošo, bet tā ir atkarīga no sociālo maksājumu uzkrājuma, ko nosaka valsts noteiktais nošķiruma procents, un pievienotās daļas – kapitāla augļiem (ieneses), ko nosaka investīciju vieta, nozare, veiksmē (I. Arefjevs, Z. Vaikulis). Jo mazāk persona iemaksājusi pensiju fondā, jo mazāks ir pirmā līmeņa pensijas papildinājums no otrā līmeņa pensijas sistēmas.

Jebkuri papildus izdevumi vai maksājumu likmes samazinājums, nemazinot sociālo pakalpojumu, tiek segti uz citu personu individualizēto iemaksu rēķina. Jo vairāk šādu maksājumu, jo mazāk saņem pensijas saņēmēji. Ieviešot subsīdijas zemām pensijām, persona var saņemt vairāk kā jebkad iemaksājusi. Tas ne tikai ietekmē izdevumu un ieņēmumu līdzsvaru, bet arī pazemina motivāciju veikt sociālos maksājumus.

Šis princips jāievēro arī pretējā virzienā - ja persona ir iemaksājusi sociālajā budžetā, tai ir tiesības no sociālā budžeta saņemt. Diskusijas laikā, no vienas puses, tika kritizēta iemaksu griestu noteikšana, nerēķinoties ar to, ka arī izmaksas šādām personām būtu lielākas (tai skaitā ekonomiski nelabvēlīgos gados) (J. Felsbergs), no otras – prakse, ka sociālās iemaksas nav jāmaksā no pabalstiem, atlīdzības par pienākumu izpildi, piemēram, par audžuģimeņu pienākumu izpildi, kas varētu palielināt pensijas zemo ienākumu saņēmējiem (P. Leiškalns).

Nodokļu sistēmas reforma var ietekmēt pensiju sistēmas stabilitāti un ilgtspēju (P. Leiškalns).

Nākotnes pensiju saistības, pensiju uzkrājuma rezerves un drošums

Valsts uzdevums ir rūpēties, lai nākotnes pensiju saistības tiktu pildītas, tas ir, lai indivīdu veiktie uzkrājumi tiktu adekvāti atdoti atpakaļ pensiju un apdrošināšanai pakļauto sociālo pabalstu veidā. Tā kā iemaksas un izdevumi nesakrīt, valsts veido uzkrājumus un rezerves.

Uzkrājumu (pensiju fondu) un rezervju drošums arī ir sistēmas ilgtspējas rādītājs. Tāpēc Latvijā sociālais budžets ir nošķirts no centrālās valdības budžeta, un tajā apzināti tiek veidotas rezerves. Neskatoties uz to, ir vairāki piemēri, kad valsts sociālā budžeta līdzekļi ir tikuši izmantoti citu steidzamu vajadzību finansēšanai (par to maksāti aizņēmuma procenti).

Pensiju fondu (gan valsts, gan privāto) uzdevums ir ne tikai saglabāt pensiju uzkrājumu, bet to palielināt uz kapitāla augļu rēķina. Lai iegūtu augļus, pensiju fondus iegulda, un papildus ieguvums ir atkarīgs no izvēlētās investīciju politikas.

Nākotnes pensionāru interesēs ir ieguldīt pensiju fondus tur, kur ir mazāks risks un lielāka ienese. Svarīga ir pensiju fondu ieguldījumu diversifikācija (Z. Vaikulis, A. Martinovs, I. Arefjevs), jo investīcijām ir raksturīgi ieneses kāpumi un kritumi, kas laika mērogā atšķiras. Finanšu tirgus ir pirkšana un pārdošana, kur vienmēr vieni iegūst, citi zaudē. Valsts saviem pensiju fondiem var noteikt zaudējumu ierobežojumus (A. Martinovs).

Ieguldījumi Latvijas ekonomikā ir patriotiski, jo vairo valsts attīstības potenciālu, bet to ienese ir salīdzinoši zema. Ieguldījumi infrastruktūrā dod netiešu efektu – labākas tautsaimniecības attīstības rezultātā, bet šis ieguvums neskar tos, kuri nesaņem algu un neveic maksājumus.

Valsts uzdevums ir rūpēties par atbildīgu pensiju fondu administrēšanu (F. Rajevska). Uzkrājums valsts obligātās fondētās pensijas fondā ir 3 miljardi EUR, tā ir liela summa, kuras stāvoklis un izmantošana valstij ir jākontrolē. Fondu darbībai jābūt atklātai. Fondus neizmanto tautsaimniecības stimulēšanai un kapitāla tirgus stimulēšanai Latvijā, bet iegulda valsts obligācijās ar zemu atdevi. Investīciju izvietojumam aktīvāk jāizmanto/jau tiek izmantota dzīves cikla pieeja.

Valsts fondētajā pensiju sistēmā dalībniekam pašam ir tiesības izvēlēties pensiju plānu, bet ja dalībnieks nav izvēlējis, tad valsts to izdara viņa vietā. Uzkrājuma īpašniekiem ir dotas tiesības piedalīties fondu pārvaldē, bet, iespējams, nav prasmes to darīt. Tas rada sajūtu, ka „kāds izmanto manu naudu”, tomēr vēlme un spēja palielināt dalībnieku līdzdalību nepalielinās.

A. Martinovs jautāja – ja jau iedzīvotāji veic privātas iemaksas (kā atļauts mikrouzņēmuma nodokļa maksātājam), vai tās noteikti jānovirza valsts fondētā sistēmā (otrais pensiju līmenis) vai privātos pensiju fondos (trešais pensiju līmenis).

Pensiju fondu līdzekļus izmantot valsts vai pašvaldību tēriņu, piemēram, infrastruktūras projektu tiešai finansēšanai nav laba prakse (Z. Vaikulis). Tajā pat laikā pensiju fondi Latvijā un pasaulē ļoti labprāt iegulda līdzekļus valsts un valsts uzņēmumu obligācijās - tas ir viens no drošākajiem ieguldījumu veidiem

Lai varētu izpildīt nākotnes pensiju saistības, ir jāveicina kontrolētu darba spēka piesaisti Latvijā no t.s. trešajām valstīm. Paļaušanās uz emigrējošo tautiešu masveida atgriešanos Latvijā nav droši pamatota.

Valsts saistības ir arī pensiju indeksācija atbilstoši darba algas pieaugumam, kas var būt gan pozitīva gan negatīva. P. Leiškalns uzskatīja, ka indeksācija var būt tikai pozitīva vai nemaz. Ja vidējā darba alga samazinās, pensiju maksājumus sedz no rezervēm. Drošas pensijas apjoma garantijas pēc principa „ne mazāk” vairotu iedzīvotāju uzticību valsts pensiju sistēmai. Turklāt, indeksācijai jābūt prognozējamai un saistītai ar pensiju sistēmas darbību, nevis politiķu iegribām (kā indeksācijas iesaldēšana krīzes laikā).

Ir paredzams, ka pensiju sistēmas darbību ietekmēs jaunās nodarbinātības formas, un nav zināms, vai apdrošināšanas sistēma būs tām piemērota. Ir skaidrs, ka darba režīmam kļūstot brīvākam, lielāka atbildība būs jāuzņemas indivīdam pašam un viņa darba devējam. Var būt tā, ka minimālu pensiju nodrošinājumu dod valsts, bet par pārējo jāgādā pašam.

Konsīlija slēdziens

1. Latvijas pensiju sistēma, tās darbības pamatprincipi

Pensiju sistēma ir ilgtermiņa sistēma, kas ietekmē indivīdu visā viņa dzīves garumā (veicot sociālās apdrošināšanas iemaksas pensiju apdrošināšanai darba dzīves laikā un saņemot pensiju vecumdienās).

Pensiju apdrošināšanas sistēmas priekšrocība ir tā, ka maksājums pensiju finansēšanai tiek individualizēts un tādejādi pensiju lielums tiek sasaistīts ar indivīda iemaksām.

Lielākā problēma ir demogrāfiskā situācija, kas gan dabiskās, gan mehāniskās kustības rezultātā var sarežģīt paaudžu solidaritātes maksājumus.

Ideālā apdrošināšanas sistēmā tikai tas var saņemt, kurš ir iemaksājis, un ja saņēmēji ir visi, tad katrs var saņemt tik, cik iemaksājis. Ja kāds vēlas saņemt vairāk kā samaksājis, kādam ir jāpiekrīt saņemt mazāk.

Lai precīzi sabalansētu iemaksas un izmaksas pensiju budžetā, projektējot pensiju sistēmu bija paredzēts, ka par tiem, kuri nemaksā sociālos maksājumus par atsevišķiem neaktīviem periodiem (piemēram, bērnu kopšanas periodu), iemaksas veic valsts no pamatbudžeta.

Ekspertu vērtējums bija, ka Latvijas pensiju sistēmas pamatprincipi ir labi, bet sistēmas darbību nelabvēlīgi ietekmē papildinājumi, pielāgojumi, atvieglojumi un izņēmumi, kas ļauj sistēmā neiesaistīties, iesaistīties minimāli, vai ir pretrunā ar apdrošināšanas sistēmas būtību.

Konsīlijā atzīts, ka iedzīvotāji, vērtējot pensiju sistēmu, neatšķir viņus neapmierinošā apstākļa cēloni, – vai konkrēto problēmu rada sistēmas pamatprincipi vai arī tās iemesls ir atsevišķi papildinājumi un pielāgojumi, vai arī sistēmas ieviešanas pārejas perioda īpatnības, un visā vaino pensiju sistēmu.

Iespējas, ko sniedz valsts obligātā sociālā apdrošināšana un brīvprātīga privātā pensiju apdrošināšana tiek izmantotas daļēji.

Valsts ir atbildīga par to, lai tiktu radīta tāda tiesiskā vide, kas garantē, ka katrs pilda savu pienākumu attiecībā pret pensiju apdrošināšanu.

Kaut gan apdrošināšanas principi paredz indivīda atbildību, to nevajag pārspīlēt. Valstij ir jānodrošina apstākļi, lai indivīds savu atbildību varētu īstenot.

Risinājums pensiju sistēmas darbības uzlabošanai kopumā

Labklājības ministrija skaidroja, ka Latvijas pensiju sistēma pakāpeniski attīrīsies no apdrošināšanas principiem neatbilstošiem elementiem (atvieglojumiem un maksājumiem, kam nav finansiāls segums), tādiem, kā piemēram, sākumkapitāla atvieglojums, ātrāka pensionēšanās smagos darbos strādājušiem.

Sākumkapitāla pielīdzināšanas koeficients jau ir pārrēķināts un izlīdzināts nākotnei.

Eksperti ieteica:

- arī turpmāk uzlabot pensiju sistēmas darbības regulējumus, tomēr nodrošinot sistēmas ilgspēju un atbilstību sabiedrības interesēm (piem., kontrolēt valorizācijas koeficienta paaugstināšanas vai sociālo iemaksu sadalījuma starp pirmā un otrā līmeņa pensiju sistēmu ietekmi ilgtermiņā).

- sekot lai atlīdzība valsts obligāto pensijas fondu apsaimniekotājiem būtu saprātīga (jābūt mazāk par 1%);
- pensiju apmēram ir jābūt saistītam ar valsts noteikto minimālo ienākuma līmeni un to ir regulāri jāpārskata (minimālās pensijas ir vienīgais no pabalstiem, kurš nav mainīts kopš 2006. gada).

2. Izpratne un līdzdalība savu pensiju uzkrājumu veidošanā

Sabiedrības zināšanas un izpratne par pensiju sistēmu kā specifisku pēc apdrošināšanas principiem veidotu sistēmu nav pilnīga. Tāpēc valsts institūcijas bez sabiedrības iebildumiem un pat ar atbalstu var pieņemt pensiju sistēmas darbībai nelabvēlīgus lēmumus, kuru rezultātā iedzīvotāju pensiju nodrošinājums nākotnē pasliktinās (lēmums par mikrouzņēmumu nodokli, diskusija par sociālo maksājumu novirzīšanu veselības aprūpes finansēšanai).

Izpratne par sociālo maksājumu īpašumtiesībām arī klibo – nav pilnīga pārliecība, ka pensiju fondos ieguldītie līdzekļi un to augļi pieder apdrošinātajai personai.

Izvairīšanās no sociālajiem maksājumiem ir ēnu ekonomikas nozīmīgākās daļas – aplokšņu algas pamatā, savukārt ēnu ekonomika ir zemo pensiju iemesls, bet tās mazina motivāciju iesaistīties valsts pensiju sistēmā – izveidojas burvju loks.

Neizprotot pensiju sistēmas būtību, sociālo iemaksu un pensiju saistību iedzīvotājiem ir vāja motivācija iesaistīties pensiju sistēmā.

Risinājums pensiju uzkrājumu veidošanas uzlabošanai

Pakāpeniski atjaunot ticību Latvijas pensiju sistēmai, novēršot negatīvās parādības, izmantojot pozitīvus piemērus par iespēju iegūt no Latvijas pensiju sistēmas cilvēka cienīgu pensiju nodrošinājumu, ieviešot papildus stimulus un veidojot efektīvu izvēles arhitektūru.

Papildus stimuli ir: fondētā pensiju kapitāla mantošanas tiesības, zemāki atskaitījumi pensiju fondu pārvaldībai, lielāka daļība pensiju fondu pārvaldībā.

Skaidrot iedzīvotājiem un viņus pārstāvošām sabiedriskām organizācijām sociālās apdrošināšanas sistēmas būtību, lai iesaistītu viņus ne tikai savas labklājības nodrošināšanā vecumdienās, bet arī līdzdarbībā pensiju sistēmas darbības uzlabošanai un pensiju fondu apsaimniekošanā.

Skaidrot iedzīvotājiem prognozējamo valsts pensiju nodrošinājuma līmeni un sagaidāmās pensiju nodrošinājuma izmaiņas nākotnē, ņemot vērā ekonomisko, demogrāfisko un zemo iemaksu situāciju, kā arī rosināt iedzīvotājus, kuri to var atļauties, savlaicīgi domāt par uzkrājumu veidošanu (kur var izmantot dažādus instrumentus).

Stingri ievērot atklātības un pārskatāmības principus, tostarp, izmantojot plašsaziņas līdzekļus.

Uzlabot individuālu informēšanu par personas pensiju kapitālu un provizorisko pensiju apdrošinātai personai pieejamā formā (visiem pieejamā ir vēstuļu forma, bet tā ir dārga, dzīves vietas nav deklarētas precīzi un vēstules atgriežas VSAA, elektroniskā forma ir ērtāka, bet nav visiem pieejama).

Vienkāršot iespēju iedzīvotājiem sekot līdzi pensijas uzkrājumiem. Aptauja liecina, ka mazāk kā 1/3 no iedzīvotājiem ir interesējušies par savu pensiju. Pašlaik par savu pensiju var uzzināt tikai portālā www.latvija.lv un klātienē VSAA filiālēs. Ja informācija par pensijām iedzīvotājiem būtu pieejama biežāk apmeklētās vietās, kur pieejama cita viņu finanšu informācija, piemēram, banku internetbankās, tad pieaugtu gan klientu informētība un interese, gan uzticība pensiju sistēmai.

Nodrošināt iedzīvotājiem piekļuvi ziņām par:

- viņu labā veiktajām iemaksām pensiju pirmajā un otrajā līmenī (iespēja sekot līdzi vai par viņu tiek veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas, kas vienlaikus ir arī iespēja sekot līdzi, lai neatrastos “ēnu ekonomikā”);
- aprēķināto un uzkrāto kapitālu (redzams kā no samaksātajiem nodokļiem veidojas pensiju uzkrājumi);
- prognozējamo pensijas apmēru (iespēja redzēt realitāti un nedzīvot ilūzijās)

Izmantojot IKT iespējas, organizēt interaktīvus (individualizētus) pasākumus, skaidrojot pensiju sistēmas būtību un indivīda rīcības sekas (piemēram, interaktīvās spēles iemaksu – ieguvumu modelēšanai (jauniešu auditorijai).

Ņemot vērā situāciju ar sociālo budžetu, pielikt visas pūles aplokšņu algu mazināšanai - pašu iedzīvotāju interesēs. Efektīva ēnu ekonomikas apkaršanas metode ir „savstarpēja pieskatīšana”.

Citi ekspertu priekšlikumi: pirmajā līmenī ieviest vispārēju, ar ienākumiem nesaistītu no vidējai izpeļņas aprēķinātu pensiju (J. Felsbergs), saglabāt saikni starp minimālo pensiju un stāžu (P. Leiškalns), zemo pensiju palielināšanai subsīdijas piešķirt pēc vajadzības, nevis vispārēji un jebkuram; ieviest summārā pensiju kapitāla pieeju, kad tiesības uz pensiju atkarīgas no iemaksātā kapitāla lieluma, nevis no darba stāža (P. Leiškalns); noteikt depozīta maksu par pensiju fondu glabāšanu bankā, nevis 1% maksu par apsaimniekošanu (J. Felsbergs).

3. Pensiju sistēmas drošums un finansiālā ilgtspēja

Pensiju sistēmas drošums un finansiālā ilgtspēja ir atkarīga no darbaspējīgo iedzīvotāju līdzdalības sistēmā (iemaksām pensiju budžetā un fondos), pensiju rezervju un uzkrājumu drošumu (neaizskaramības) un apdrošināšanas principa (izmaksāt tikai par to, par ko ir iemaksāts) ievērošanas.

Pensiju sistēmas darbību ietekmē jaunās nodarbinātības formas.

Risinājumi pensiju sistēmas drošuma un finansiālās ilgtspējas nodrošināšanai

Iemaksas pensiju sistēmā, kā arī iemaksu un izmaksu atbilstība ir galvenais sistēmas ilgtspējas garants. Tāpēc **ir stingri jāievēro princips, ka, ja kādam ir piešķirtas tiesības saņemt pakalpojumu, jābūt kādam, kas par to iemaksā valsts sociālās apdrošināšanas sistēmā.**

Nav pieļaujams, ka valsts sociālās apdrošināšanas budžets tiek izmantots ar sociālās apdrošināšanas pakalpojumu nesaistītu izmaksu segšanai, vai, ka uz sociālās apdrošināšanas iemaksu rēķina tiek noteikti nodokļu atvieglojumi.

Veidot izpratni par nākotnes pensiju saistību ar mūsdienās pieņemtiem lēmumiem (skaidrojums ar piemēriem saprotamā veidā masu plašsaziņas līdzekļos).

Savlaicīgi sākt pētīt jaunu nodarbinātības formu ietekmi uz pensiju apdrošināšanas sistēmu.

Rūpīgi vērtēt jaunās nodokļu reformas ietekmi uz pensiju apdrošināšanas sistēmu (mazāks IIN, sasaiste ar veselības apdrošināšanu).

Valsts pensiju fondu darbību no finansiālās puses kontrolē FKTK un zaudējumi ir dalībnieka ziņā. Valsts negarantē valsts obligātās pensiju apdrošināšanas fondu ienesīgumu, tomēr ņemot vērā šo fondu īpašo statusu (obligāts privātu līdzekļu uzkrājums), valsts varētu noteikt ierobežojumus pieļaujamajiem zaudējumiem un veicināt dalībnieka izpratni par to, kā reaģēt, ja pensiju fondam parādās zaudējumi.

Uzlabot sabiedrības iesaisti pensiju sistēmas vadībā un pensiju fondu darbības uzlabošanā (piemēram, izveidojot reāli darbojošos sabiedrisku konsultatīvu padomi) – novērst sajūtu, ka „kāds izmanto manu naudu”.

Regulāri novērot sabiedrības viedokli par Latvijas pensijas sistēmu un ar informācijas un ekonomiskām metodēm koriģēt to pensiju nodrošinājuma uzlabošanai labvēlīgā virzienā.

Sekmēt valsts un privāto pensiju sistēmu savstarpēju papildinātību sekojošos veidos.

Radīt iedzīvotājiem iespēju noteikt savus mērķus un zināt iemaksu lielumu, lai šos mērķus sasniegtu (palielinātos iesaiste privāto pensijas uzkrājumu veidošanā). Jāveicina iedzīvotāju motivācija sekot līdzi virzībai uz šiem mērķiem, lai laikus varētu rīkoties (palielinātos iespēja pielāgot savu rīcību uzkrājumu veidošanā, mainoties apstākļiem, piemēram, palielinoties ienākumiem, pārskatīt iemaksu apmēru).

Lielākas pensijas, neapdraudot pensiju budžetu, var iegūt, palielinot pensiju otrajā līmenī ieguldījumu īpatsvaru akcijās (pašlaik 50%). Sevišķi gados jauniem cilvēkiem ilgtermiņā ir ienesīgāk ieguldīt plānos ar lielāku akciju īpatsvaru. Igaunijā ieguldījumu akcijās īpatsvars ir 75%. Ienesīguma izmaiņas pat par 1% 30 vai 40 gadu laikā var nozīmīgi palielināt uzkrātā kapitāla lielumu. Turklāt pensiju trešajā līmenī jau ir pieejami pensiju plāni, kuros visus līdzekļus iegulda uzņēmumu akcijās.

Lai saglabātu un veicinātu motivāciju veidot ilgtermiņa uzkrājumus, iespējams, ir jāizmanto nodokļu atvieglojumus. Aptaujas rāda, ka liela daļa iedzīvotāju neplāno savas finanses, savukārt no tiem, kuri plāno 69% plāno tikai īstermiņā – viena mēneša ietvaros.

Konsīlija slēdzienu sagatavoja:
Latvijas Zinātņu akadēmijas
Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas
priekšsēdētāja, akadēmiķe Raita Karnīte